

Twee boeken over A. Kuiper

Bespreking van: Jeroen Koch, *Abraham Kuiper. Een biografie* (Amsterdam 2006) en J. Vree, *Kuiper in de kiem. De precalvinistische periode van Abraham Kuiper 1848-1874* (Hilversum 2006) in: *In de marge. Tijdschrift voor levensbeschouwing en wetenschap* 15 (2006) no 4, 53-58

Dr. M.J. Aalders

Abraham Kuiper heeft als journalist, politicus, theoloog en kerkstichter een groot stempel gedrukt op de Nederlandse samenleving, dat tot ver na zijn overlijden zichtbaar is gebleven. Hij was de stichter van de Antirevolutionaire Partij, van de Vrije Universiteit, hij gaf leiding aan een kerkscheuring (de Doleantie van 1886) en aan de kerkfusie (van dolerenden en afgescheidenen) waaruit in 1892 de Gereformeerde Kerken in Nederland ontstonden. Van 1901-1905 was hij minister van binnenlandse zaken in het naar hem genoemde kabinet Kuiper, hij schreef theologische en maatschappelijke studies, redigeerde een dagblad en gaf leiding aan zijn kerkelijke achterban via het weekblad *De Heraut*. Voorwaar een imposante carrière. Niet voor niets verwierf hij de bijnaam Abraham de Geweldige.

Een dergelijke carrière duidt op een enorm talent, en inderdaad, Kuiper blonk uit op vele terreinen. Daarbij had Kuiper de gave om mensen aan zich te binden én om mensen van zich te vervreemden. Hij werd vereerd én verguisd, geliefd én gehaat, geprezen én bespot. Dit alles hing samen met de doelen die hij nastreefde en met de wijze waarop hij deze trachtte te verwezenlijken. Kuiper wenste een orthodoxe kerk die van de gelovigen was. Hij wilde invloed van de gewone burgerij op de politiek, hij wilde invloed van de ouders op het onderwijs dat hun kinderen genoten, hij wilde, kortom, de emancipatie van 'de kleine luyden'. Om dat doel te bereiken, schuwde hij de strijd niet. Een strijd die hij lang niet altijd op faire wijze voerde. Iemand die veel aan hem te danken heeft gehad, de latere VU-hoogleraar A. Anema, heeft het eens zo verwoord: 'Kuiper was een schoelje, maar: een kind van God.'

De dubbelheid die Kuiper vanaf het begin van zijn openbaar optreden heeft begeleid, bestaat tot op de dag van vandaag. Enkele maanden geleden verscheen een uitvoerige biografie van Kuiper van de hand van de Utrechtse onderzoeker dr. J. Koch, korte tijd later gevolgd door een bundel studies over Kuiper van de hand van dr. J. Vree, van 1988-2006 docent kerkgeschiedenis aan de Vrije Universiteit. De eerste beschrijft Kuiper vooral aan de hand van gedrukte bronnen: Kuipers geschriften en de publicaties over hem. De tweede volgde Kuiper ook aan de hand van de niet-gedrukte bronnen, die hij opdiepte in allerlei verschillende archieven. Een en ander resulteerde in twee heel verschillende boeken. Koch probeert in 672 bladzijden een levensbeschrijving te geven, Vree heeft 422 bladzijden nodig om Kuipers leven tot 1874 te beschrijven. Beide boeken berusten op een verschillende benadering uit het verleden. Wie een omvattende biografie van Kuiper wil schrijven moet het onderzoek naar de niet-gedrukte bronnen wel achterwege laten, zoals Koch deed. Wie Kuiper werkelijk dicht op de ziel wil komen, moet zich wel door het stof heen werken, zoals Vree deed. De tweede methode leidt niet snel tot een omvattende biografie.

Dat het Koch gelukt is een biografie van Kuiper te schrijven, is een felicitatie waard. Niet voor niets heeft het Kuiper lange tijd aan biografen ontbroken. De laatste biografie dateert uit 1938, toen P. Kasteel zijn boek over Kuiper publiceerde. Daarna bleef het stil, wellicht omdat het gereformeerde nageslacht steeds meer afstand nam van diens erfenis. En kerkhistorici beseften maar al te goed hoe veel werk er nog verzet moest worden voordat iemand aan het schrijven van een Kuiperbiografie zou kunnen beginnen. Koch heeft zich door dat laatste niet laten weerhouden en een boek geschreven dat door kenners verantwoord wordt genoemd. Het boek is daarbij goed geschreven en geconcentreerd. Een heel mooi hoofdstuk vond ik het hoofdstuk waarin hij de teloorgang van Kuiper beschrijft. Na zijn ministerschap, van 1901-1905, was er in de politiek voor Kuiper in feite geen plaats meer. Hij was onmogelijk geworden. Zijn verzet daartegen is tragisch. Zo valt er meer moois te vinden in deze biografie.

Toch is daarmee niet alles gezegd. Koch heeft als buitenstaander naar Kuiper gekeken. Dat kan een voordeel zijn, en ongetwijfeld had zijn opdrachtgever, het A. Kuiperfonds, dat voordeel op het oog. Een buitenstaander kijkt met een frisse blik, niet belemmerd door wat hij vanuit zijn eigen gereformeerde achtergrond van Kuiper heeft meegekregen. Wie echter, zoals Koch, ruim vijf jaar met Kuiper 'optrekt', krijgt onderweg ook het een en ander aan bagage mee. 'Een heel akelig mens', zo noemde hij Kuiper in een interview, en daarvan vinden we door het hele boek heen de sporen. Het boek heeft een bepaald toontje. Daarbij gaat het er niet om dat Kuipers minder fraaie zijden voor het voetlicht komen – van een biograaf verwacht ik niets anders dan een eerlijk beeld. Maar voortdurend valt Koch de lezer zijn door woordkeus in de rede. Hij zal ons wel even vertellen wat we van Kuiper moeten vinden. En zonder dat we Vree kunnen betrappen op de behoefte om de schaduwzijden van Kuiper te verdoezelen, komt er toch een ander beeld van Kuiper naar voren. Ik ben van mening dat dit ten diepste te maken heeft met de houding die beide auteurs tegenover Kuipers inspiratiebron, het christelijk geloof, innemen. Wie Vree als docent of in andere hoedanigheid heeft meegemaakt, weet dat hij altijd

de predikant is gebleven die hij eenmaal was. Koch kent een heel andere houding tegenover het christelijk geloof. Hij schrijft over Romeinen 13 als gesteld in 'de typisch overvloedige fraseologie van de bijbel'. Wie zo de bijbel leest, kan ook haast geen waardering hebben voor hen die proberen vormen te vinden om de Bijbelse boodschap gestalte te geven.

Ook het theologische gehalte van het boek getuigt ervan dat Koch Kuiper niet helemaal kon volgen. Met enige verbazing constateerde ik hoe weinig aandacht Koch heeft voor Kuipers theologisch concept. Dat was niet minder dan een revolutie binnen het toenmalige liberaalwetenschappelijk klimaat, dat in 1876 geleid had tot een nieuwe wet op het hoger onderwijs. Men niet kan niet stellen dat de theologische faculteit bij die wet zonder meer veranderd was in een Faculteit der Godsdienstwetenschap. Maar de invloed van de liberale visie op theologie als de wetenschap die de godsdienst tot object heeft, valt overal aan te wijzen, en van de klassieke theologische vakken was bijna niets meer over. Wel kreeg de kerk als troostprijs het recht per faculteit twee hoogleraren te benoemen voor de speciaal kerkelijke vakken, de dogmatiek en de praktische theologie. Het is dit theologisch concept dat door Kuiper op zijn kop werd gezet. Consequent zette hij de theologische studie op vanuit zijn geloof dat God zich geopenbaard heeft en dat de Bijbel Zijn woord is. Dat dit concept wetenschappelijk net zo verantwoord was als het concept waarbinnen de theologie omgezet wordt in godsdienstwetenschap, hing samen met Kuipers visie op wetenschap. Daarover valt nog wel wat meer te vertellen dan Koch doet. Ook kleinere zaken vallen op: neocalvinisme omvat meer dan theologie (blz. 392), de ethische theologen kan men niet orthodox-calvinistisch noemen (blz. 226) en Kuiper heeft de VU niet gesticht om zelf hoogleraar te worden, zoals Koch lijkt te suggereren (391). En in de zogenaamde 'quia of quatenuskwestie' ging het niet zozeer om de vraag of de Bijbel Gods woord is, of dat Gods Woord in de Bijbel is (234). Een en ander had te maken met de vraag naar de waarde die proponenten aan de belijdenisgeschriften hechtten. Namen ze die voor hun rekening omdat deze met de Bijbel overeenstemden, of voor zover deze daarmee overeenstemden? In feite, zo constateer ik, is Kuipers geloof en theologie aan Koch vreemd gebleven, en daarmee Kuiper zelf. Dat is wat hij zelf ook toegeeft, waar hij als motto aan het boek een uitspraak van Nescio toevoegt: 'Ik dacht, direct praat ik over geestelijke stromingen, waar haal ik de woorden vandaan?'

Hoe anders Vree. Het is alsof hij zijn collega-predikant en –theoloog dag voor dag en woord voor woord volgt op diens zoektocht. Een deel van de vruchten daarvan is bij het afscheid van Vree als universitair docent aan de theologische faculteit van de VU in een bundel verschenen. Een deel van de artikelen werd daartoe bewerkt. Het geheel levert veel nieuwe inzichten, en we mogen de auteur dankbaar zijn dat hij de moeite heeft genomen deze bundel samen te stellen.

Het boek van Vree begint met een artikel over de jeugd van Kuiper te Middelburg, waar zijn vader predikant was. Het artikel zet in met het oudste manuscript dat we van Kuiper hebben: een dubbelgevouwen papier, waarop hij kort voor zijn elfde verjaardag met enkele woorden een gewichtig moment in zijn leven schetste. Het was den 10 October 1848 ten 10 ½ uur, dat ik mij te bed begaf en van onrust over het kwaad dat ik bedreven had niet slapen kon. Als toen 11 1/4 dat ik mij bekeerde en een vast besluit nam het kwade te vlieden en het goede te streven. Ik Abraham Kuiper J.Fzoon, Middelburg 1848. Op de voorzijde van het papiertje staat geschreven: Aan den Vorst der vorsten uit een nedrig hart. Zo begon leven lang van zorg en strijd om de 'ere Gods' op alle terreinen des levens, door iemand zich op 11-jarige leeftijd zelfbewust A. Kuiper J.F.zn noemde. Vroom, en niet gespeend van eigendunk, om het maar met een understatement uit te drukken. En zo is het altijd geweest.

In het vervolg van dit artikel lezen we over 'fatsoenlijke armoede' waarin de jonge Kuiper en zijn broers en zussen opgroeiden Van eenvoudige komaf –Kuipers grootvader was borstelmaker in Amsterdam- had zijn vader zich met steun van welgestelde Amsterdammers toegelegd op de theologische studie. Dat gaf een aanzienlijke verbetering van de sociale positie, maar aan het sociale leven van de Middelburgse elite kon het predikantsgezin niet mee doen. Daarvoor was het gezin te groot en het traktement te laag. Om financiële redenen (schoolgeld) werden de kinderen Kuiper door hun ouders onderwezen. Hier, in deze afkomst, ligt de verklaring voor een van de kernpunten van Kuipers streven: een stem te geven aan mensen die er anders niet aan te pas zouden komen!

Het tweede hoofdstuk werpt nieuw licht op de ontwikkeling van Kuipers denken. Het is een bewerking van een inleiding op Abraham Kuipers' Commentatio, een tekstuitgave die door Vree en de classicus J. Zwaan in oktober 2006 werd gepubliceerd. Het bevat de Latijnse tekst van de inzending op een Groninger prijsvraag die Kuiper in 1860 indiende en waarvoor hij de begeerde prijs ontving. Het is een vergelijkende studie naar de kerkvisies van Johannes Calvijn en Johan a Lasco. Bestudering van dit manuscript toont aan hoezeer talloze aspecten van Kuipers latere gedachtegoed in de kiem hier, in deze studie, al naar voren komen. Zo pleitte Kuiper voor een kerk waarin de gelovigen op voet van gelijkheid onderling verbonden waren. Hier klinkt al iets door van Kuipers latere verzet tegen de regenthiërarchie in de hervormde kerk van zijn dagen. Ook van de dominocratie in de kerk, de heerschappij van de predikanten, moest hij niets hebben. In dit verband gebruikt hij voor het eerst het begrip 'organisme', waarmee hij hier duidt op de rol van de kerkleden afgezien van de

kerkregering. Ook de kerkelijke goederen horen te vallen onder de zorg van de kerkleden, ze zijn geen zorg van de overheid. Een kerk moest trouwens vrij zijn van de overheid. En anders dan toen hij aan zijn studie begon, zag Kuypers na voltooiing van zijn studie een belangrijke rol voor de kerk in de samenleving weggelegd. Dit alles is, zoals gezegd, het resultaat van de uitgave van Kuypers *Commentatio*. Toen Vree en Zwaan dat boek in oktober 2005 publiceerden, was ook Jeroen Koch onder de aanwezigen. Hij heeft, als alle anderen, veel nieuws gehoord. Helaas had hij zijn manuscript afgesloten, en hij koos er voor het te laten voor wat het was. Oponthoud van zijn publicatie was niet aan de orde, met als gevolg dat zijn boek voor wat betreft de genese van Kuypers gedachtegoed in feite al achterhaald was voordat het was gepubliceerd. Na zijn studietijd werd Kuypers predikant te Beesd, een gemeente die goed betaalde (geld was in Kuypers leven altijd een belangrijk item) en hem bovendien mogelijkheden bood zijn kerkhistorisch onderzoek, waarop hij zich inmiddels een internationale faam had verworven, voort te zetten. Kuypers zelf heeft later verteld hoe hij in deze jaren in contact kwam met de calvinistische orthodoxie. Symbool van deze vromen, eenvoudig, maar van God geleerd, werd Pietje Baltus, de vrouw door wie Kuypers werd wie hij was. Mede als gevolg van het nauwkeurig bronnenonderzoek weet Vree deze mythe te ontzenuwen: het ging om een geleidelijk proces, waarin hij zich bewust werd van de betekenis van Calvinisme. De tijd in Beesd was ook de tijd waarin Kuypers merkte hoe moeilijk de kerk te veranderen is. Vree omschrijft deze jaren als 'een vingeroefening in kerkreformatie'. Na het hoofdstuk over Beesd volgen hoofdstukken over Utrecht en Amsterdam, en Vree sluit af met een beschouwing over Kuypers zelfbeeld in zijn geschrift *Confidentie*, waarmee hij zich in 1873 aan het Nederlandse volk presenteerde.

Het hoofdstuk over Utrecht was nog niet eerder gepubliceerd en bevat een schat aan informatie. Bij de presentatie van dit boek merkte de Utrechtse historicus Broeyer op dat wie dit hoofdstuk kent, kan voorspellen hoe de Doleantie zou aflopen. Het is inderdaad frappant hoe allerlei thema's en personen zich in deze jaren aandienen, die we ook later, in de jaren '80 zullen aantreffen. In feite voltrekt zich hier een scheiding der geesten die uiteindelijk tot een kerkscheuring zou leiden.

In alle hoofdstukken treft me hoezeer Kuypers zich verbonden wist met wie hij de 'kleyne luiden' noemde. Hij zette de gelovigen te Beesd er toe aan voortaan zelf hun ambtsdragers te kiezen in plaats van dat over te laten aan de regenten; hij botste daar en in Utrecht met adel en patriciaat, hij ging op huisbezoek. Dat laatste was opvallend. Toen hij te Amsterdam beroepen werd, schreef een collega hem dat men als er als predikant vrij was om te doen en laten wat men wilde. Er waren immers hulppredikers en catechiseermeesters die de predikantstaken waarnamen. Maar zo zat Kuypers niet in elkaar, zo blijkt uit het mooie hoofdstuk over de Amsterdamse jaren. Kuypers wist zich werkelijk verbonden met de kleine luiden en zocht hen op in zijn hoedanigheid van predikant. Velen hebben deze verbondenheid en deze passie gevoeld en hebben Kuypers om die reden geëerd. Eindelijk iemand die hen serieus nam en hen, met hun geloof, 'op de kaart van Nederland zette'. Hij was hartstochtelijk op zoek om het christelijk geloof en de kerk 'in rapport met de tijd' te brengen. Dat Kuypers ook andere zijden had, is daarmee niet in strijd. Wellicht traden deze sterker naar voren naarmate zijn invloed toenam. Maar het is nog te vroeg om tot een afrondend oordeel te komen. Als dat ooit zal lukken bij een man van het formaat van Kuypers, dan toch pas zodra zijn hele leven in kaart is gebracht aan de hand van alle mogelijke bronnen. Vree heeft met dit boek laten zien hoe dat moet.

Vree, die promoveerde bij de vermaarde Erasmuskenners C. Augustijn, heeft van zijn leermeester geleerd dat historisch onderzoek begint met de bestudering van de bronnen. Hij is daarnaast behept met een enorm doorzettingsvermogen, want in talloze archieven wist hij in de loop der jaren interessant materiaal te vinden. Dit boek over Kuypers legt daarvan getuigenis af. Overigens heeft hij het de lezer niet altijd gemakkelijk gemaakt. Het hoofdstuk over Utrecht, wat om zijn inhoud buitengewoon belangrijk is, leest wat moeizaam, en over het geheel genomen valt de vergelijking met de studie van Koch op het punt van de leesbaarheid in het nadeel uit van Vree. Overigens is diens hoofdstuk over Kuypers als Amsterdams predikant zeer leesbaar, evenals het hoofdstuk over Kuypers jeugd. Toch heb ik, als leerling van dezelfde C. Augustijn, alleen al omwille van de gekozen methode meer waardering heb voor het boek van Vree dan voor dat van Koch. Onze tijd is een tijd van kant en klaar maaltijden, van hapklare brokken, van een smakelijke verpakking. Als het daarom gaat, wint Koch het, op alle fronten. Maar wie de vruchten van het degelijk historisch handwerk wil raadplegen, komt bij Vree terecht. Daarbij meen ik terecht te mogen stellen dat het Koch aan onvoldoende affiniteit en ook kennis van theologische zaken heeft ontbroken om een geslaagde biografie van Kuypers te schrijven.

Jeroen Koch, *Abraham Kuypers. Een biografie* (Amsterdam 2006)

J. Vree, *Kuypers in de kiem. De precalvinistische periode van Abraham Kuypers 1848-1874* (Hilversum 2006)